

A KILIKIAI ÖRMÉNY KIRÁLYSÁG HADIÉPÍTÉSZETE

Elhangzott a Fővárosi Örmény Klubban 1998. június 18.-án

I. rész.

Az ELTE BTK arab, régészet és történelem szakos hallgatójaként öt éve foglalkozom a keresztes államokkal és azon belül is a hadiépítéssel. Ennek jobb megértéséhez elengedhetetlenül szükséges a tágabb kitekintés a térség középkori hadiépítészetére. Ez tette indokolttá, hogy a Szíria, Libanon és Jordánia területén végzett gyűjtőmunkám után 1997 nyarán Törökország és a Ciprusi Török Köztársaság meghatározott műemlékeit is végigjárjam. A másfél hónapos program egyik fő részét a kilikiai örmény várak egy csoportjának megtekintése és fényképezése alkotta, melyet a Fővárosi Örmény Kisebbségi Önkormányzat anyagilag is támogatott. Szeretném megköszönni tanáraim, elsősorban Dr. Ágoston Gábor, Dr. Dávid Géza, Dr. Iványi Tamás, Dr. Laszlovszky József, Dr. Magyar István Lénárd, Schütz Ödön professzor úr és Tüske László segítségét, akik oktatói munkájuk mellett tanácsaikkal és ajánlásaikkal egyaránt támogatták az utat. Köszönet illeti barátaimat, Kigyóssy Örsöt és Vágner Zsoltot, akik társaim voltak az út első felén és mind az előkészületekben, mind pedig a terepen segítségemre voltak. Mindhármunk nevében köszönöm a MALÉV és a Batthyány Lajos Alapítványnak, személy szerint pedig szüleimnek, valamint családi barátaimnak, Korsós Ferencnek és Szerencsés Tibornak a támogatását. Végül, de nem utolsó sorban köszönet illeti mindazokat a helyi lakosokat, akik önzetlen segítségükkel és példaadó vendégszeretetükkel segítették a másfél hónap munkáját.

Tekintettel arra, hogy egy diaképeken alapuló előadás írásos formában történő pontos visszaadása mind terjedelmi, mind technikai okok miatt szinte lehetetlen, jelen írásom célja csak az lehet, hogy a lehető legtömörebben próbáljam meg összefoglalni azokat a legfontosabb információkat, melyeket a kilikiai örmény hadiépítészetről az újabb kutatások, elsősorban a téma legkiválóbb szakértője, Robert Edwards több mint egy évtizedes munkásságának nyomán ismerünk.

KILIKIA

A kilikiai örmény hadiépítészet megértéséhez elengedhetetlen az erődítményeknek helyet adó térség főbb geográfiai jellegzetességeinek és a fennmaradt emlékeket létrehozó államszervezet történetének felvázolása. A ma Törökország déli területein található Kilikia a Közel-Kelet egyik legjobban behatárolható földrajzi egysége. Központi részét, a termékenységről híres alluviális síkságot délen a Földközi-tenger, nyugati és északi irányból a Taurus, keletről pedig ennek folytatása, az Anti-Taurus hegységánc határolja. Ennek déli irányú nyúlványa az Amanus-hegység, a Szíriába vezető délkeleti irányú utak elé emel természetes akadályt. A síkságot természetes falként védő hegyláncokat csak néhány hegyszoros szeli át.

E jól védhető terület örmény történelmének kezdete a X. századba nyúlik vissza és nagymértékben a Bizánci birodalom külpolitikai manővereinek következtében kezdődött el. A Kilikiába irányuló legkorábbi ismert örmény migrációról már a X. század első negyedéből van információnk, de az örmények betelepülése akkor öltött tömeges méreteket, amikor a bizánciak a XI. század első felében elfoglalták Nagy Örményország jelentős részét és Konstantinos Monomachos bizánci császár elrendelte a lakosság egy részének áttelepítését a birodalom nyugati területeire, így Kilikiába is. A kiváló katonákként ismert örményeket elsősorban helyőrségi szolgálatra alkalmazták, de esetenként egészen magas közigazgatási posztra is emelkedhettek, mint azt az örmény Apillarip esete is bizonyítja, aki több éven át volt Kilikia bizánci központjának, Tarsusnak a kormányzója.

A bizánciaknak a szeldzsukoktól 1071-ben elszenvedett manzikerti veresége elérhetővé tette a szeldzsukok számára Anatólia központi területeinek elfoglalását és a bizánci befolyás drasztikus csökkenése révén megnyitotta a helyi örmény vezetők előtti önállósodás útját. A többi független örmény miniállam (a legjelentősebbek: Antiochia, Edessza, Maras) létrejöttét lehetővé tevő hatalmi vákuum azonban a XII. század elejére megszűnt. A Bizánci Birodalom, a szeldzsukok és a keresztény államok közé szorult Kilikiában csak két igazán jelentős dinasztia vált ki: a bizánci fennhatóságot elismerő Hetumidáké Lampron központtal, és a vahkai Rubenidáké, akiknek vezetője I. Toros 1111-ben a Kilikia központjában álló, bizánciaktól elfoglalt Anavarza várába tette át a dinasztia székhelyét. Az ő utódai építették ki a helyi bárókkal és a fennhatóságát többször is visszaszerezni próbáló Bizánccal küzdve azt az alapot, ami a rubenida II. Levon bárónak lehetővé tette, hogy a XII. század végére saját uralma alatt egyesítse Kilikiát, melynek 1198 vagy 1199 január 6.-án királyává is koronázták.

I. Levon király 1219-ig tartó uralkodása alatt a fiatal királyság a Levante északi felének legjelentősebb keresztény államává, fő kikötője Ayas pedig a Közel-Kelet egyik legfontosabb kikötőjévé vált. A virágkornak a XIII. század hatvanas éveitől kezdődő mameluk támadások vetettek véget, amit a mongolokkal kötött szövetségesi viszony sem tudott megakadályozni. 1266-ban Baybars szultán seregei a fővárost, Sista is felégették, 1285-ben pedig olyan békeszerződést volt kénytelen kötni II. Levon, amely nemcsak óriási (1 millió dirhemes) évi adó fizetésére kötelezte a királyságot, hanem minden további erődépítési és erődítési munkát megtiltott.

A kiszolgáltatottsága mellett folyamatos belső viszályok által meggyengített ország önállóságának maradványait 1375 tavaszán számolták fel a mameluk seregek, a főváros Sista elfoglalásával és az utolsó örmény király VI. Levon és családja fogságba vetésével.

A TELEPÜLÉSSZERKEZET

A fentebb leírtak ismeretének birtokában nem meglepő a kilikiai örmény településszerkezetnek az az alapvető jellegzetessége, hogy az anyaországihoz hasonlóan falusias jellegű települések a Kilikiát természetes falként védő hegyvidék belsejébe épített várak vonzáskörzetében álltak. A sokszor szinte megközelíthetetlen meredélyekre épített erődítmények többnyire azokat a hágókat és folyóvölgyeket ellenőrizték, melyek az egyetlen utat jelentették Kilikia központi területei felé. Külső szemlélő számára meglepő a városias jellegű települések hiánya. A régi tengerparti városok közül az örmények csak Ayast használták, ezt sem véletlenül. A kikötésre csak kevés helyen alkalmas kilikiai partvidék egyetlen kikötővárosa volt a híres selyemút Földközi-tengeri terminálja, így a Levante egyik legfontosabb és legtöbb hasznot hajtó városa.

A síkság korábban fontos városai közül csak Adana, Anavarza, Hieropolis/Castabala, Misis, Sista és Tarsus esetében tudunk örmény használatról, de ez nem feltétlenül jelent egyet a városalakással. Annyi biztos, hogy jelenleg egyetlen örmények által épített, vagy javított városfalrészlet sem ismert, s míg mind a hat központ esetében rendelkezünk dokumentációval a városban, vagy a városterület melletti fellegvárban állomásozó örmény helyőrségről, addig jónéhányukat már a XIII. század elején néptelennek írták le az utazók. Az egyikük, Willbrand von Oldenburg csak Tarsus városáról említi meg, hogy jelentős számú lakossal rendelkezik (többségük azonban valószínűleg görög) és nem rejti véka alá megdöbbenését a királyi székhely Sista mellett elterülő „város” megpillantásakor. Magasztaló szavait csak az efölött a nagyobb fajta, alig védett falu fölött tornyosuló királyi várra és az erődített palotákra tartogatja.

Több szempont is indokolta azonban, hogy az örmények Kilikia központi területén is megtelepedjenek, várakat építsenek és helyőrségeket tartsanak fenn.

1. A környező hegyekből érkező bővizű folyók termékeny hordalékával fedett síkság egész Anatólia legkiválóbb termőterülete.

2. Az Ayas felé vezető kereskedelmi útvonalak birtoklása biztosította, hogy az örmény vezetés ne csak a hegyeken történő átkelésnél tudja megvédeni a tranzitkereskedelmet, hanem az áruk Ayasban történő berakodásáig ellenőrizhesse és koordinálhassa a kereskedelem menetét és részesülhessen az ezzel járó haszomból, emellett természetesen biztosítva a saját exporttermékek kivitelét is.

3. A síkság birtoklása elengedhetetlen volt az eredményesebb kommunikáció szempontjából is.

A Taurusban és az Anti-Taurusban álló várak a hegységet átszelő útvonalaknak megfelelően többnyire észak-déli irányú tengely mentén helyezkednek el. Az egy tengelyre felfűzött várak szinte kivétel nélkül látótávolságon belül helyezkednek el, de a vizuális kommunikáció a hegyek miatt többnyire lehetetlen a szomszédos völgyek várláncolataival, így ezek adott esetben csak napok múlva értesülhettek a többi régiót ért támadásokról. A síkságból kiemelkedő sziklákra épített várak mindegyikéből legalább két másik síkvidéki vár látható és többségükből közvetlenül belátni a völgyekbe. A kelet-nyugati irányú kommunikáció ilyen módon megoldása lehetővé tette, hogy a veszélyeztetett pontokra a lehető leggyorsabban csapatokat tudjon küldeni a katonai vezetés és időben értesülve az ellenséges sereg közeledéséről, maga válassza meg a legkedvezőbb helyet az összecsapásra.

Az így létrejött „kétrészes királyság” hegyvidéki és síkvidéki része jól működő és bizonyos fokig egymásra utalt szerves egységet alkotott. A hegyek közt kiépített védelmi rendszer következtében zavartalanul folyó kereskedelem hasznából részesült a hegyvidék is, ami lehetővé tette a további erődítmények emelését, melyek egy, a síkságot elárasztó invázió esetén (lásd. a nagy mameluk hadjáratok) biztos menedékként szolgáltak. Részben ez magyarázza, miért nem okozott jelentős törést a királyság életében a síkság északi felén álló főváros 1266-ban történt elpusztítása.

Major Balázs

(Folytatás következik)

Beszámoló röviden

1998. szeptember 10-én a Pasaréti Páduai Szent Antal templomban tartotta meg az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület az 1848-as forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára szervezett megemlékezését. Dr. Issekutz Sarolta megnyitó beszédben emlékezett a forradalom és szabadságharc kb. 1200 főt kitevő örmény származású honvédjére, 70 tisztjére, külön kiemelve Kiss Ernő és Lázár Vilmos aradi vértanúink hazánk szabadságáért való önfeláldozását, Czetz János tábornok szerepét. Ezt követően a „Budaörs” Ifjúsági Fúvószenekar - Terpai Miklós vezényletével - Farkas Antal: Gábor Áron indulóját, Müller József Kossuth indulóját, Szuk Mátyás Isaszegi indulót, Egressy Béni Klapka induló c. művét, majd Kecskés Balázs Czetz indulót (ösbemutató) és Vavrincez Béla: Ezernyolcshatvennyolcban (ösbemutató) c. művét adták elő nagy sikerrel. Különösen az ezen alkalomra, az egyesület felkérésére írt művek arattak nagy sikert. Dóczy Péter (Budapest) és Bartha Levente (Székelyudvarhely) színművészek tolmácsolásában hallhattuk Arany János: Lóra..., Az örökség, Él-e még az Isten? valamint Petőfi Sándor: Ismét magyar lett a magyar..., Az utánzóhoz, Bartis Ferenc: És mégis élünk c. versét. Liszt Ferenc Magyar ünnepi dala, valamint Ruzicska György Prelude pathétique (1848) orgonára, végül Schubert: Ave Mária előadása Fancsali Mária és Fancsali János előadásában méltán emelte az est ünnepélyességét.